

SEBASTIAN HAFFNER

PRÍBEH JEDNÉHO NEMCA

SPOMIENKY NA ROKY 1914 – 1939

DALO SA PREDVÍDAŤ NACISTICKÉ ZLO?

IKAR

SEBASTIAN HAFFNER
PRÍBEH
JEDNÉHO
NEMCA

SPOMIENKY NA ROKY 1914 – 1939

Preložila Zuzana Guldanová

IKAR

Sebastian Haffner

Príbeh jedného Nemca

Spomienky na roky 1914 – 1933
Poznámka na úvod a doslov k histórii
vydania Olivera Pretzela

IKAR

Sebastian Haffner
GESCHICHTE EINES DEUTSCHEN.
DIE ERINNERUNGEN 1914 – 1939

Copyright © 2000 by Sarah Haffner and Oliver Pretzel

Copyright © 2000 by Deutsche Verlags-Anstalt,
a division of Verlagsgruppe Random House GmbH,
München, Germany.

Translation © 2021 by Zuzana Guldánová

Jacket design © 2021 by Juraj Šramko

Slovak edition © 2021 by IKAR, a.s.

*Preklad vznikol s finančnou podporou
Literárneho fondu*

ISBN 978-80-551-7738-0

POZNÁMKA NA ÚVOD

V marci 2002 z Nemeckého štátneho archívu oznámili mne a mojej sestre Sarah Haffnerovej, že mladý historik Jürgen Peter Schmied, ktorý od roku 2000 usporadúval archív dokumentov z pozostalosti nášho otca, našiel dva rukopisy, časti knihy *Príbeh jedného Nemca*.

Prvým je chýbajúci text 25. kapitoly, strojopis. Vďaka nemu sa podarilo vytvoriť pôvodný prechod z 24. kapitoly a zrekonštruovať pôvodný stav pasáží, ktoré v minulosti skrátil magazín *stern*.

Druhý rukopis tvorí 38 strán písaných rukou, ktoré sú pokračovaním rozprávania až po december 1933, ako aj šesť ďalších kapitol, ktoré opisujú tábor referendárov v Jüterbogu. Zaradením týchto strán celý rukopis dosiahol rozsah, ktorý otec spomína v liste zo 6. októbra 1939 (citovanom v doslove). Hoci máme k dispozícii len hrubý náčrt, zaradili sme ich do tohto vydania v nezmenenej forme.

S týmito časťami má kniha (s výnimkou prekladu 10. kapitoly z angličtiny do nemčiny) presne taký rozsah, aký mal rukopis v jeseni 1939, keď ho otec odložil.

Oliver Pretzel
apríl 2002

Nemecko neznamená nič,
ale každý jednotlivý Nemeč znamená mnoho.
(Goethe, 1808)

Hneď poďme k veci: Čo Vás to ženie
v týchto veľkých časoch raz sem, raz tam?
Nuž, veľkých, lebo veľké sú tie časy,
keď človek von z bahna zo všetkých síl
sa vytiahnuť musí za svoje vlasy,
aby sa, štvaný dobou, zachránil,
a tak, či sa mu to páči a či nie,
si uvedomiť musí, kým je SÁM!
Tu stačí, ak na okamih zastane
a znova nadýchne sa – vravím Vám.
(Peter Gan, 1933)¹

¹ Prebásnil Jozef Tancer.

PROLÓG

1

Témou príbehu, ktorý tu rozpoviem, je istý druh súboja.

Ide o súboj medzi dvoma nerovnými protivníkmi – na jednej strane je nesmierne mocný, silný, bezohľadný štát a na druhej drobný, anonymný, neznámy občan. Súboj sa neodohráva na bojovom poli, za aké vo všeobecnosti považujeme politiku; ten občan určite nie je politik, nie je to nijaký sprisahaneц, a už vôbec nie „nepriateľ štátu“. Navyše je celý čas v defenzíve. Nechce nič viac, len zachovať si to, čo sám nazýva svojou osobnosťou, svoj život, česť. Lebo štát, v ktorom žije a s ktorým zápasí, toto všetko ustavične atakuje, a to vrcholne surovými, občas aj dosť primitívnymi prostriedkami.

Štát pod hrubými vyhrážkami žiada od tohto občana, aby sa vzdal priateľov, aby opustil priateľku, aby zahodil vlastné zmýšľanie a prijal zmýšľanie, ktoré je predpísané, aby zdrazil inak, než je zvyknutý, aby jedol a pil iné veci, než má rád, aby voľný čas venoval činnostiam, ktoré sa mu bridia, aby bol pripravený zapojiť sa do dobrodružstva, ktoré odmieta, aby poprel vlastnú minulosť a vlastné JA, no predovšetkým, aby ustavične prejavoval nesmierne nadšenie a vďačnosť.

Občan to však odmieta. Na útoky proti vlastnej osobe nie je pripravený, určite nie je rodený hrdina a už vôbec nie

je rodený martýr. Je to skrátka priemerný človek s množstvom slabostí, navyše produkt nebezpečnej doby, ale toto odmieta. A tak sa púšťa do súboja – bez nadšenia, skôr ľahostajne; ale s tichým odhodlaním, nie, on sa nepoddá. Samozrejme, je oveľa slabší ako protivník, zato má, prirodzene, trocha jemnejšie spôsoby. Vidíme, ako uhýba, kľučkuje, vzápätí vyráža do útoku, zapotáca sa, o vlások sa mu podarí vyhnúť smrtiacemu úderu. Musíme uznať, že na priemerného človeka bez hrdinských či martýrskych čŕt si počína celkom dobre. A predsa budeme svedkami toho, že napokon z boja cúvne, alebo, ak chceme, že ho preniesie na inú úroveň.

Tým štátom je Nemecká ríša a tým občanom som ja. Pozorovať, ako spolu bojujeme, môže byť zaujímavé, napokon ako každý duel. (*Dúfam, že to bude zaujímavé!*) Lenže cieľom môjho rozprávania nie je iba zabaviť čitateľa. Mám aj ďalší, oveľa dôležitejší zámer.

Môj súkromný súboj s Treťou ríšou nie je vôbec ojedinelý. Takýchto súbojov, v ktorých sa súkromné osoby usilujú ubrániť svoje súkromné JA a svoju súkromnú česť pred všemocným nepriateľským štátom, sa v Nemecku už šesť rokov odohrávajú tisíce, ba státisíce – zakaždým v úplnej izolácii a vždy s vylúčením verejnosti. Niektorí duelanti mali hrdinskejšie alebo martýrskejšie národy a dotiahli to ďalej než ja – až do koncentračného tábora, do bloku smrti, stali sa kandidátmi na budúci pomník. Iní zasa podľahli oveľa skôr a dnes šomrú pod fúzy ako záložníci v SA alebo domoví dôverníci v NSV². Môj prípad bude niekde uprostred. Dá sa z neho pomerne ľahko vyvodiť, aké šance má dnes človek v Nemecku.

² Nationalsozialistische Volkswohlfahrt, Národnosocialistická dobročinná organizácia – pozn. prekladateľky

Uvidíme, že tie šance sú dosť zúfalé. Nemuseli by byť až také zúfalé, keby to vonkajší svet chcel. Myslím, že vonkajší svet by mal mať záujem na tom, aby neboli až také zúfalé. Hoci by mu to už neumožnilo vyhnúť sa vojne, lebo na to je neskoro, ale ušetril by si pár vojnových rokov. Lebo Nemci dobrej vôle, ktorí sa usilujú obrániť vlastný mier a vlastnú slobodu, bránia bez toho, aby o tom vedeli, aj niečo iné – mier a slobodu na celom svete.

Preto si myslím, že ešte stojí za to upriamiť pozornosť sveta na zápasy odohrávajúce sa v neznámom Nemecku.

V tejto knihe chcem iba rozprávať, nemienim poučovať. Lenže kniha poučenie aj tak obsahuje, hoci nikdy nahlas nezaznie, presne tak ako druhá, väčšia téma vo *Variáciách Enigma* od Edwarda Elgara, ktorá sa ťahá celým dielom. Vôbec mi nebude prekážať, ak čitateľ po prečítaní zabudne všetky príhody a detaily, o ktorých rozprávam. Ale bol by som nesmierne rád, keby *nezabudol* na poučenie, ktoré nevyslovím.

2

Predtým než sa do mňa totalitný štát požadovačne a výhražne pustil a ukázal mi, čo znamená zažívať dejiny na vlastnej koži, bol som svedkom niekoľkých udalostí, aké zvyčajne nazývame „historickými“, a bolo ich dosť. To môžu o sebe tvrdiť všetci Európania dnešnej generácie, ale Nemci osobitne.

Prirodzene, všetky tieto historické udalosti zanechali stopy – vo mne i v mojich krajanoch; a ak ich nepochopíme, nepochopíme ani to, ako sa mohlo stať to, čo prišlo neskôr.

Medzi tým, čo bolo pred rokom 1933, a tým, čo nasle-

dovalo, je však predsa len zásadný rozdiel. Všetky predchádzajúce udalosti sa odohrávali mimo nás alebo nás míňali, zaujímali nás i rozčuľovali, niektorých pripravili o život či o majetok, ale nikoho nepostavili pred rozhodnutia bytostného významu. Najvnútornejšie zákutia svedomia ostávali nedotknuté. Človek získaval skúsenosti, utváral si postoje, ale ostával tým, čím bol. To o sebe nemôže úprimne povedať nikto z tých, ktorí sa ochotne či proti svojej vôli dostali do súkolesia Tretej ríše.

Dejinné udalosti majú zrejme rôznu intenzitu. Niektoré „historické udalosti“ nemusia v ozajstnej realite, teda v najvlastnejšom, najsúkromnejšom živote jednotlivca vôbec zanechať stopy, iné tam môžu narobiť spúšť, ktorá nenechá kameň na kameni. Z bežnej historiografie sa to vyčítať nedá. „Rok 1890 – Wilhelm II. odvolal Bismarcka.“ Nepochybne významná udalosť. Do nemeckých dejín sa zapísala veľkými menami. Ale pochybujem, že by okrem úzkeho okruhu zúčastnených zasiahla súkromný život ktoréhokolvek Nemca. Nepopretérhala rodinné putá, nezničila priateľstvá, nikto nemusel opustiť vlasť, žiadne drámy. Určite pre ňu nikto nezrušil schôdzku s dámou ani neodriekol návštevu opery. Tí, čo boli nešťastne zalúbení, ostali nešťastní, šťastne zalúbení boli šťastní aj ďalej, chudobní ostali chudobní, bohatí ostali bohatí... A teraz to porovnajme s inou historickou udalosťou: „Rok 1933 – Hindenburg poveril Hitlera zostavením vlády.“ Šesťdesiatšesť miliónov ľudských životov sa ocitá v epicentre zemetrasenia!

Opakujem, že pragmatická vedecká historiografia sa o rozdieloch v intenzite dejinných udalostí nezmieňuje. Kto sa o nich chce niečo dozvedieť, musí siahnúť po biografiách štátnikov alebo po veľmi zriedkavých životopi-

soch neznámych osôb. Až v nich zistí, že niektoré „historické udalosti“ preplávali ponad súkromný, teda ten ozajstný život ľudí ako chmáry ponad jazero – nič sa nepohlo, len sa chvíľu zrkadlili na hladine. Iné udalosti zasa zbičovali hladinu ako víchrica či búrka, a keď sa pominuli, jazero ostalo zmenené na nepoznanie. A sú aj také udalosti, po ktorých namiesto jazier ostane len púšť.

Myslím, že ak tento rozmer dejín vynecháme, nemôžeme ich správne pochopiť (a vynechávame ho skoro vždy). Dovoľte mi teda, kým sa dostanem k samotnej téme, aby som dvadsať rokov nemeckých dejín len tak pre zábavu vyrozprával zo svojej perspektívy. Budem veľmi stručný, ale zároveň to uľahčí chápanie toho, čo bude nasledovať. Navyše sa pri tom trochu lepšie spoznáme.

3

Vypuknutie predchádzajúcej svetovej vojny na mňa zapôsobilo ako výstrel zo štartovacej pištole, ktorým sa začal môj vedomý život. Zastihlo ma tam, kde väčšinu obyvateľov Európy – na letných prázdninách. A hneď aj dodám, že pokazené prázdniny boli to najhoršie, čo táto vojna mne osobne priniesla.

Aké milosrdné bolo náhle vzplanutie minulej vojny v porovnaní s mučivo pomalým nástupom tej, ktorá sa blíži dnes. Ešte 1. augusta 1914 sme boli rozhodnutí, že to nebudeme brať vážne, že ostaneme v letnom byte. Prázdniny sme zvyčajne trávili na statku v Zadnom Pomoransku, odstrihnutí od sveta, uprostred lesov, ktoré som ako malý školák dôverne poznal a nadovšetko miloval. Každoročný návrat do mesta v polovici augusta býval pre mňa

najtragickejším momentom celého roka, porovnateľným azda len s odzdobovaním a pálením vianočného stromčeka po novoročných sviatkoch. Lenže 1. augusta ostávali do konca prázdnin ešte dva týždne a to bola vtedy pre mňa celá večnosť.

Prirodzene, už niekoľko dní vopred sa diali nezvyčajné udalosti. Napríklad noviny vyšli tak ako ešte nikdy – mali titulky! Otec ich čítal dlhšie než inokedy, vyzeral znepokojene, a keď dočítal, nadával na Rakúšanov. Raz sa zjavil titulok: „Vojna!“ Vzduchom lietali nové slová, ktorých význam som nepoznal, museli mi ich zložito vysvetľovať – *ultimátum, mobilizácia, Trojopolok, Dohoda*. Major, ktorý s rodinou trávil prázdniny na tom istom statku ako my – s jeho dcérami som bol na vojnovej nohe –, zrazu dostal „povolávací rozkaz“, tiež nové slová, a musel okamžite odcestovať. Narukovať musel aj jeden zo synov nášho domáceho. Na vlak ho viezli v poľovníckom aute, všetci sme kúsok bežali za ním a volali: „Drž sa! Dávaj na seba pozor!“ Nieкто skríkol: „Doraz tých Srbov!“ Nato som, inšpirovaný otcovými vyjadreniami po prečítaní novín, zvolal: „Aj Rakúšanov!“ Veľmi ma prekvapilo, keď sa všetci rozosmiali.

Oveľa väčšmi ma však zasiahlo, že mali odísť aj najkrajšie kone na statku, Hanns a Wachtel. Oficiózne odôvodnenie, že sú súčasťou „zálohy jazdeckta“, si opäť vyžadovalo zložité vysvetľovanie. Kone som mal nesmierne rád a to, že mali odísť naraz oba najkrajšie, mi skoro zlomilo srdce.

Ale najhoršie zo všetkého bolo, že okrem tých nezrozumiteľných pojmov sa čoraz častejšie skloňovalo aj slovo „odchod“. „Možno budeme musieť odísť už zajtra.“ V mojich ušiach to znelo rovnako, akoby povedali: „Už zajtra

možno budeme všetci mŕtvi.“ Už zajtra, namiesto dlhých dvoch týždňov!

V tých časoch ešte nejestvoval rozhlas a noviny na našu lesnú samotu prichádzali s dvadsaťštyrihodinovým oneskorením. Mimochodom, neobsahovali ani tolko informácií ako dnešné noviny. Diplomati boli očividne oveľa diskretnější ako dnes... Aj preto sa mohlo stať, že sme sa akurát 1. augusta 1914 rozhodli, že nijaká vojna nebude a že ostávame tam, kde sme.

Nikdy na ten deň nezabudnem, do konca života si budem pamätať pocit vnútorného upokojenia, opadnutého napätia, pocit, že všetko bude zasa dobré. Veru, aj takto čudne môže vyzeráť „prežívanie dejín“.

Bola sobota, čarovná, pokojná sobota, aká môže byť len na vidieku. Dobytok sa vracal z paše, cengali zvonce, na gazdovstve vládlo pokojné ticho, paholci a slúžky sa v komôrkach pripravovali na večernú tanečnú zábavu. Ale dolu v hale s parožími na stenách, s cínovým riadom a vyblýskanými kameninovými taniermi na príborníkoch sedeli v hlbokých kreslách môj otec so statkárom, našim domácim, a zahĺbení do uvážlivého rozhovoru rozoberali podrobnosti. Samozrejme, väčšine z toho, o čom sa zhovárali, som nerozumel, alebo mi to vyšumelo z hlavy. No nezabudol som, ako pokojne a chlácholivo zneli ich hlasy – vyšší hlas môjho otca a hlbší bas statkára, ako dôveryhodne nad ich hlavami rozvoniaval dym z cigár, fajčili a čím dlhšie rozprávali, tým bolo všetko jasnejšie, lepšie, útešnejšie. Napokon dospeli k nespochybniteľnému záveru, že nijaká vojna vlastne ani *nemôže* byť, takže sa odtiaľto určite nedáme vyhnať, ako každý rok ostaneme až do samého konca prázdnin.

S týmto vedomím som vyšiel von, srdce mi plesalo od úľavy, spokojnosti a z vďačnosti. Takmer zbožne som

pozoroval, ako slnko zapadá za hory, lesy sa opäť stali mojím vlastníctvom. Deň bol zamračený, ale k večeru sa vyjasnilo a teraz ako prísľub bezoblačného zajtrajška po modrej oblohe plávalo zlatisté červenkasté slnko. Vôbec som nepochyboval, že rovnako bezoblačných bude aj tých nekonečných štrnásť dní prázdnin, ktoré som mal opäť pred sebou!

Keď som sa na druhý deň zobudil, balenie už bolo v plnom prúde. Najprv som nechápal, čo sa deje, slovo „mobilizácia“, ktoré sa mi dospeli už pred niekoľkými dňami pokúšali vysvetliť, mi nič nehovorilo. Na vysvetľovanie však nebol čas. Na obed musíme odísť, lebo neskôr sa už do vlaku možno ani nedostaneme. „Dnes je to nula celých päť,“ komentovala situáciu naša usilovná slúžka; jej slová sú pre mňa dodnes záhadou, ale predpokladám, že tým chcela vyjadriť, že panuje chaos a každý sa musí postarať sám o seba. Vo všeobecnom zmätku som sa ešte naposledy nepozorovane vykradol do lesa. V poslednej chvíli pred odchodom ma našli sedieť na pni s rukami v dlaniach a srdcervúco nariekať. Nepomohlo ani dohováranie, že je vojna, všetci musíme prinášať obeť. Nejako ma naložili do voza a vzápätí sme sa pohli. Za kopytami dvoch hnedákov – nie Hannsa ani Wachtela, tí už boli preč – sa vznášal kúdol prachu a zahalil všetko, čo zostalo za nami. Lesy svojho detstva som nikdy viac neuvidel.

Prvý a posledný raz som prežíval útržok vojny ako realitu, s prirodzeným žiaľom človeka, ktorému niečo vzali, zničili. Ale už cestou sa to zmenilo, všetko bolo vzrušujúcejšie, dobrodružnejšie, akési slávnostnejšie. Cesta vlakom netrvala sedem hodín ako inokedy, ale dvanásť. Vlak každú chvíľu zastavoval, míňali nás vagóny s vojakmi, za každým sa všetci nahrnuli k oknám, kývali ostošest, vykri-

kovali. Nemali sme vlastné kupé ako zvyčajne, postávali sme v chodbičke alebo sme posedávali na kufroch natlačení medzi iných ľudí, každý s každým trkotal, akoby ani neboli cudzí, ale starí známi. Väčšinou sa hovorilo o špiónoch. Počas tejto cesty som sa dozvedel všetky detaily dobrodružného povolania, o ktorom som dosiaľ nemal ani tušenia. Po mostoch prechádzal vlak veľmi pomaly, zakaždým ma príjemne striaslo, keď som si predstavil, že tam nejakí špióni mohli položiť bombu. Do Berlína sme dorazili o polnoci. Ešte nikdy som nebol tak dlho hore! Ani byt nebol na náš príchod pripravený – nábytok pozakrývaný plachtami, posteľe nerozostlané. Ustlali mi na pohovke v otcovej pracovni. Rozvoniaval tam tabak a ja som si uvedomil, že vojna prináša aj celkom príjemné okamihy.

V najbližších dňoch som sa za krátky čas veľmi veľa naučil. Mal som sedem a donedávna som nepoznal ani slovo *vojna*, nehovoriac o *ultimáte*, *mobilizácii* či *zálohe jazdeckta*, a zrazu som o vojne celkom presne a dôverne vedel nielen čo, ako a kde, ale dokonca aj prečo. Vojnu zaviniли pomstychtiví Francúzi, závistliví Angličania a barbarskí Rusi – vzápätí som sa tieto slová naučil bežne používať. Jedného dňa som začal čítať noviny a prekvapilo ma, aké sú zrozumiteľné. Vypýtal som si mapu Európy a stačil mi jediný pohľad, aby som videl, že „my“ si s Francúzskom a Anglickom poradíme, no pri pohľade na obrovské Rusko mi trocha stiahlo žalúdok, ale dal som sa uchlácholiť informáciou, že Rusov je síce veľa, ale sú neuveriteľne hlúpi, zanedbaní a naliati vodkou. Mená vojenských veliteľov, početné stavy vojska, výzbroj a výtlak bojových lodí, polohu najdôležitejších pevností a priebeh frontových línií som si osvojil tak rýchlo, akoby som ich

poznal odjakživa, a čoskoro som pochopil, že toto je hra, vďaka ktorej je život zaujímavejší a vzrušujúcejší ako predtým. Moje nadšenie a záujem o túto hru neochabli ani do trpkého konca.

Tu sa musím zastať svojej rodiny. Hlavu mi rozhodne nepomútili moji najbližší. Otcovi vojna od samého začiatku prinášala utrpenie – nadšenie prvých týždňov sledoval s pochybnosťami a ku psychóze nenávisť, ktorá vzápätí nasledovala, cítil hlboký odpor. Napriek tomu si ako lojálny vlastenec, samozrejme, želal víťazstvo Nemecka. Ako mnohí z jeho generácie mal liberálneho ducha a v kútku duše bol presvedčený, že vojna medzi Európanmi je prežitok. Povedal by som, že vojna mu nič nehovorila a na rozdiel od mnohých iných si určite nič nenahováral. Z jeho úst neraz zazneli trpké pochybnosti – už nielen na adresu Rakúšanov –, ktoré som vo svojom novom vojnovom ošiali nechápal. Nie, ani otec, ani ostatní príbuzní nemali nijakú zásluhu na tom, že sa zo mňa za pár dní stal fanatický šovinista a nadšený „vojačik“.

Na vine bolo – ovzdušie. Anonymná atmosféra mala tisíce podôb, chrlila a zároveň nasávala masovú jednotu – toho, kto sa jej podvolil (aj keď mal len sedem rokov), zaplavovala nepredstaviteľnými emóciami, no toho, kto ostal vonku, nechala, aby sa dusil v prázdnote a osamelosti. V tom čase som s naivnou rozkošou a bez akejkoľvek pochybnosti či náznaku konfliktu po prvý raz pocítil pôsobenie podivného talentu môjho národa – vie vytvárať davovú psychózu. (Možno je to kompenzácia za neschopnosť dosiahnuť individuálne šťastie.) Ani na um mi nezišlo, že by som sa na tom všeobecnom patetickom šialenstve nemusel zúčastniť. Vôbec mi nenapadlo, že na situácii, ktorá zjavne prináša tolké šťastie a spôsobuje ne-